

Drie Goetheanum – impulsen

Deel 4

Analyse en Betekenis van het eerste en het tweede Goetheanum

De mens ontwikkelt van binnenuit het perspectief van de Geestmens

Het strottenhoofd neemt evolutionair en geestelijk de functie over van het oor

Het Astraleum is de imaginatie van het Geestzelf in de omvorming van het astraallichaam.

Deel 4: de omwerking van de ziel tot Astraleum

Siep Grondman

Siep Grondman

De Ziel van het Goetheanum – het innerlijk van de Mens

Dit deel over de innerlijkheid van de ziel valt eigenlijk het moeilijkst te beschrijven, omdat er zo'n brede en diepe dynamiek plaatsvindt in het innerlijk van de mens, dat deze in zijn totale samenhang nauwelijks zichtbaar te maken is.

Bijkomende moeilijkheid is dat oorzaak en gevolg van die ontwikkeling niet aan te geven is. Het kan het best met de evolutie-ontwikkeling vergeleken worden. Er is geen sprake van één enkele rechtlijnige causale ontwikkeling: meerdere bewustzijnswerkingen grijpen op elkaar in

Een eerste verandering vindt plaats aan het astraallichaam en het etherlichaam als er een bewustzijns-sprong optreedt. Als dit astraal-lichaam zich omwerkt is er ook sprake van een diep effect op het etherlichaam. Dit effect noemt Steiner een 'afdruk'. Het astraallichaam drukt zich dan af in het etherlichaam. De omwerking van deze lichamen voltrekt zich buiten de waarneming zelf om, maar wordt zich bewust in de mens via de verstandsziel.

Het is noodzakelijk zich ernstig te verdiepen in het negenledig mensbeeld. De differentiatie van de ziel kan niet begrepen worden als men blijft hangen in de ongedifferentieerde beeldvorming van 'denken , voelen en willen' of in 'de beeldvorming van het vierledig mensbeeld.

Het negenledig mensbeeld is geprojecteerd op het tweede Goetheanum en daarin wordt het tweede Goetheanum op meerdere lagen een reflectief kader voor verschillende voorstellingen: ons fysiek lichaam, ons IK en onze ziel. Onze ziel wordt zichtbaar in de grote zaal van het Goetheanum. Niet zo zeer de grote zaal zelf is van belang, maar het feit dat deze onze ziele-ruimte representeert.

Het Gelände stelt het etherlichaam voor tot aan het Rondell. Verder daar buiten loopt het astraallichaam door. Het Astraleum drukt zich als bovenzinnelijke orgaan van het astraallichaam af in het etherlichaam, dat in de voorstelling recht tegenover het Rondell ligt.

De ziel, en met name de verstandsziel leeft in de voorstellingen. Dit hele omwerkingsproces met betrekking tot de voorstellingen heeft Steiner zeer helder uiteengezet in het boek Psychosofie, een deel van een cyclus: Antroposofie, Psychosofie en Pneumatosofie. Ook op veel andere plaatsen is dit natuurlijk uitgebreid aan de orde gekomen tijdens de vele voordrachten van Steiner daarover en de boeken waarin hij dat heeft beschreven.

Het vraagt vele jaren van studie en onderzoek om zich juiste voorstellingen te vormen. Het vraagt ook veel van de mens om de ziel te louteren uit de omwerking van gevoelens. De ervaringen die ons wilsleven betreffen grijpen daar weer op in en uiteindelijk is de kracht van het IK bepalend wat die loutering psychologische op alle vlakken van het leven voor ons betekent. De Psychosofie kan het beste bestudeerd worden als een vorm van esotherische psychologie.

In dit deel wordt op deze loutering van het zieleleven niet uitgebreid ingegaan. Hier wordt aangegeven dat de grote zaal de ruimte is die de innerlijke ruimte in de mens zelf is, waar deze hele omvorming van de ziel plaatsvindt. Zo heeft ieder mens dus een eigen innerlijke Grote Zaal.

Uiteindelijk (in deel 5) vindt er innerlijk een omstulping plaats, waardoor de gewaarwordingsziel en de bewust-zijnsziel overgaan in een andere werking, maar ook in een andere richting:

- Bewustzijnsziel wordt Imaginatieziel
- Verstandsziel wordt Inspiratieziel
- Gewaarwordingsziel wordt Intuïtieziel

Zo betreden wij het veld van de hogere waarnemingen. De omvormingen van ether- en astraallichaam en de omvorming in de ziel zijn voorwaardelijk voor het gecontroleerd kunnen waarnemen en krijgen van bovenzinnelijke ervaringen. Dit gecontroleerde karakter is van belang ter voorkoming van psychotische ervaringen die veelal ongecontroleerd zijn en de mens volledig desintegreren.

Voordat men goed zicht heeft op dit ervaringsgebied is het noodzakelijk alle voorstellingen terug te brengen tot realistische voorstellingen. De fantasie moet tot op de bodem uitdrogen en verschrompelen, zodat de voorstellingskrachten tot de imaginaties en intuïties kunnen doordringen.

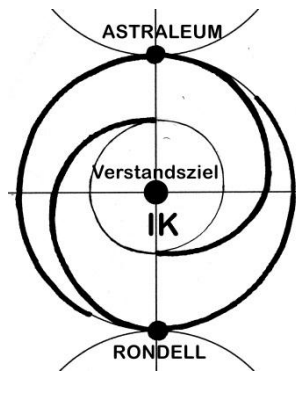
De inspiratie richt zich tot de wezens die zich hierin willen openbaren of andersom: dan kan men ook geleid worden om dat te ontvangen wat geopenbaard moet worden. Dan moet Inspiratie weer afkoelen van geestdrift tot enthousiasme en van taal tot tekst.

De positie van de ziel binnen het etherlichaam: het ontstaan van het Astraleum

De voorstelling van de positie van de ziel binnen het etherlichaam wordt bepaald door een verticale as.

Op deze as, de Ik-as, kan de ontwikkeling van de ziel aangegeven worden. Wat ook aangegeven kan worden is de positie van de ziel binnen het veld van de klankwaarneming. Deze klankwaarneming kan zowel zintuiglijk, als niet-zintuiglijk zijn.

Daar waar het Rondell, als nucleus(kern) van de haarcel, de grens van het etherlichaam raakt, daar is sprake van de eerste zintuiglijke klankwaarneming. Dat is ook de functie van een haarcel in ons binnenoor. Op die plaats kunnen we ook de gewaarwordingsziel van de ziel plaatsen, omdat de gewaarwordingsziel een identiek functie heeft, maar dan met betrekking tot de ziel zelf.

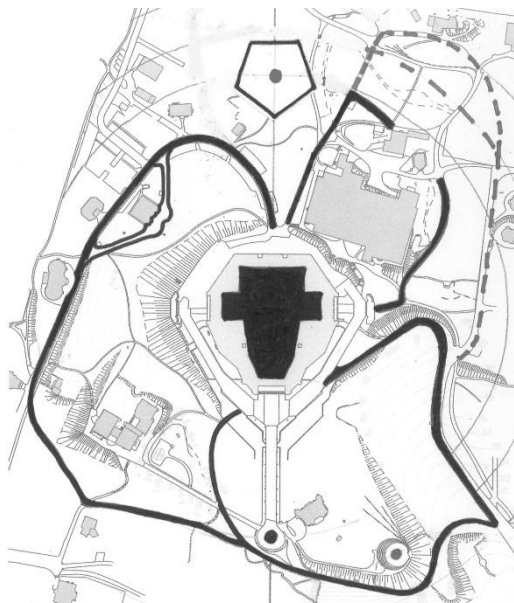

Daar waar de ik-as het etherlichaam bovenin snijdt, daar kunnen we de bewustzijnsziel plaatsen. Deze ziele-functie verzorgt de bewustwording in geestelijke zin. Omdat het Ik het astraallichaam omwerkt, en het omgewerkte astraallichaam zich als het Geestzief afdrukt in het etherlichaam, is hier de plaats te vinden waar deze zegelafdruk gevonden moet worden.

De bewustzijnsziel wordt daarmee de drager van de niet-zintuiglijke waarneming. Anders gezegd ontstaat hier het orgaan van de niet-zintuiglijke klankwaarneming. Gezien het astrale karakter van dit orgaan is de naam 'Astraleum' mijns inziens wel een passende naam.

Ons IK beroert de verstandsziel in zijn functie van het zielsgebied dat waarnemingen, beelden en begrippen, gedachtes en voorstellingen al denkende en oordelend verbindt. Daarmee vallen de verstandsziel en de luisterende en sprekende mens samen in dit deel van de ziel dat de kern van ons Ik vormt.

De mens maakt in de ziel een bewustzijnsontwikkeling door. Deze ontwikkeling is een proces van vergeestelijking, omdat de bewustzijnsziel door de inwerking van ons Ik in de geestelijke wereld ingroeit.

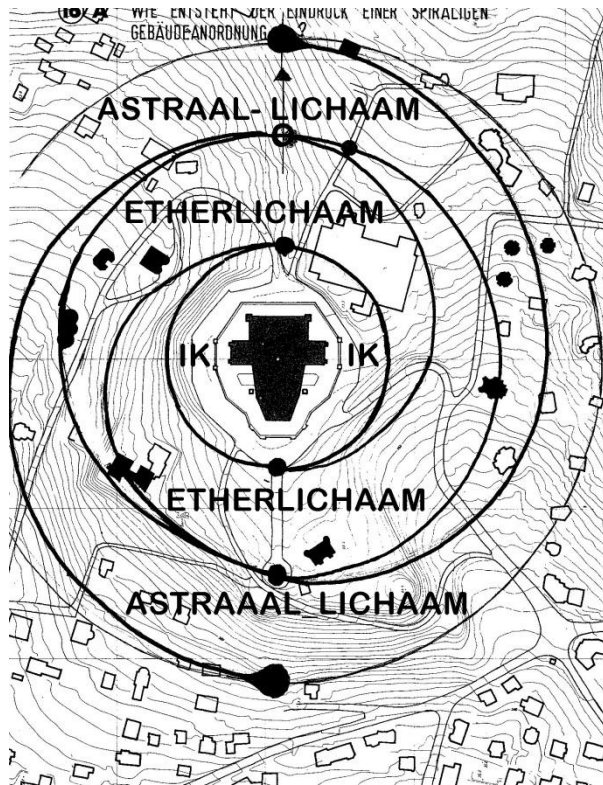

De werking van de ziel wordt enerzijds zichtbaar in de verbinding met de plattegrond van de klank-ethersubstantie van het etherlichaam: in het Rondell als aangrijpingspunt van de zintuiglijke klankether.

Anderzijds wordt de ziel zichtbaar in de voorstelling van de innerlijke waarneming van de klank-ether: in het Astraleum als aangrijpingspunt van de niet-zintuiglijke waarneming.

Het Astraleum wordt zichtbaar in de vorm van een Pentagon. Steiner benoemt het Pentagon als beeld van de ziel.

In dit geval is het de afdruk van een omgewerkte ziel die als omgewerkt astraallichaam het Geest-zelf is geworden. Het is daarmee een bovenzinnelijk bewustzijnsorgaan geworden.

Hiernaast zien wij hoe we ons het etherlichaam en het astraal-lichaam moeten voorstellen als deze op het Gelände geprojecteerd worden.

Het Goetheanum zelf stelt het fysieke lichaam voor, waarin ons innerlijk en als IK werkzaam zijn.

Daar waar het etherlichaam ophoudt gaat het astraallichaam verder als voorstelling.

Op de overgang daarvan ligt een punt, tegenover het Rondell, waar het Astraleum geplaatst kan worden.

Zo wordt het Gelände en voorstelling van onze lichamelijke functies.

Wat we ons ook kunnen voorstellen met behulp van deze tekening is een weg waarlangs wij spiraalsgewijze bovenzinnelijk intreden en uittreden.

De spiraalvorm niet als bouwvorm, maar als bewustzijnsvorm om de voorstelling te leiden.

De ziel van het Goetheanum

Als we de grote zaal van het Tweede Goetheanum betreden vloeien de kleuren ons tegemoet in een bijzonder intieme ruimte. Er is geen directe waarneming naar buiten toe mogelijk. Voor ons ligt het grote toneel waar de mysteriespelen uitgevoerd worden. Daar is plaats voor voorstellingen, muziek en dans.

Als we Steiner lezen over het innerlijk van de mens en de ruimte waarin dit beleefd wordt door het zich afsluiten van zintuiglijke prikkels, dan kan de grote zaal als beeld hiervoor ontstaan. De grote zaal van het Tweede Goetheanum is voor mij het beeld van de zieleruimte van het innerlijk van de mens. Het huizen dus de gewaarwordingsziel, de verstandsziel en de bewustzijnsziel binnen een intieme ruimte.

Het Tweede Goetheanum zelf lijkt de ziel in zijn constructie innerlijk te dragen. Het is een uitvergrotting en verbeelding van ons eigen innerlijk, lijkt het wel.

Dat wat we hier kunnen waarnemen zijn beelden en voorstellingen die de drie zielsorganen verwerken en omvormen. Zo gebeurt dat in het dagelijks leven ook, maar dan met de zintuigen die naar de buitenwereld gericht zijn.

Die innerlijke processen vinden plaats in de ruimte die de grote zaal ons laat ervaren zoals het ook werkelijk plaatsvindt.

Wij sluiten ons af voor alle prikkels en in geconcentreerde meditatieve staat openen wij ons voor ons innerlijk dat het schouwtoneel voor onze eigen voorstellingen wordt. We bevinden ons dan in onze eigen 'grote zaal' en zijn even zelf het Tweede Goetheanum geworden.

Drie ziele-functies binnen het Goetheanum

Allereerst moeten we het spreekgestoelte beschouwen. Dit is in de totale vormgeving van het Goetheanum de centrale plaats van waaruit het gebouw geconstrueerd lijkt. Achter dit spreekgestoelte bevindt zich de toneelkubus en voor het spreekgestoelte bevindt zich de grote zaal.

Het spreekgestoelte is verbonden met de stem en de spraak. Zodanig, dat de verklanking van de antroposofische wijsheid dit spreekgestoelte tot centrum heeft.

Omdat de spraak zo totaal verbonden is met het wezen van de mens en zijn ik-vorming is de koppeling van dit centrum aan de verstandsziel en het IK de meest voor de hand liggende.

1. De Gewaarwordingsziel bevindt zich op het punt waarin men de grote zaal betreedt. Dan wordt men actief en gewild een waarnemer van het antroposofisch gedachte goed. Bij het binnentredende neemt men het spreekgestoelte waar. Men kan allerlei voordrachten bijwonen en ook kunstzinnige activiteiten vinden plaats op het toneel. Men bevindt zich in het veld van de gewaarwordingsziel.
2. De Verstandsziel wordt actief als een spreker het spreekgestoelte betreedt en een voordracht houdt. Zowel de spreker als de waarnemer worden in hun denken aangesproken door het Woord. Zo ontstaat 'waarnemen en denken' in dit beperkte verband door de mogelijkheid van de Taal en de begripvorming. Men wordt denkend aangesproken.
3. De Bewustzijnsziel De bewustzijnsziel staat met één been in de ziel en met een ander been in het Geestzelf. Steiner geeft aan dat de bewustzijnsziel het geestzelf 'ingroeit'. Daarin leeft zij samen met de Geest, die de bewustzijnsziel voedt met imaginaties, inspiraties en intuïtie. Omdat deze ziel-functie op het toneel ook een eigen centrum heeft als ziele-centrum van de mysterie-spielen, wordt men zich als bewustzijnsziel bewust van de geestelijke inhoud van de voorstellingen of men ondergaat de werking ervan als gewaarwordingsziel.

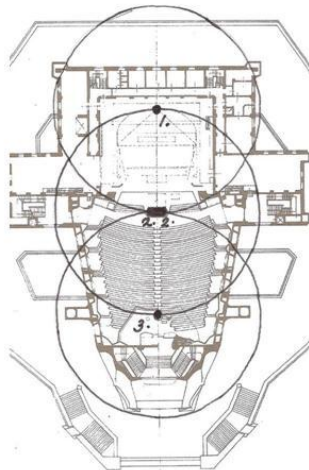
Het toneel is dus het centrum van de bewustzijnsziel dat verbonden is met het zielsmatige dat hier nog voornamelijk etherisch werkend van aard is.

Het aspect van de bewustzijnsziel dat aangesproken wil worden op het geestelijk-astrale van de Geestmens ligt buiten dit gebied in de voorstelling. Hier verschijnt het Astraleum als gedachte-beeld van de Geestmens waarin de Levengeest de drager van de Intuïtie is.

Esotherisch Mensbeeld

Huis van de Ziel

Het integrerend Ik beheert de drie aspecten van de ziel.

Aspecten van de Ziel en het IK

De drie aspecten van de ziel kunnen we plaatsen in de intieme ruimte van de grote Zaal, analoog aan ons innerlijk beleven:

1. Bewustzijnsziel

de intuïtieve voorstellingsziel in levende imaginatie en inspiratie

2. Verstandsziel

Hier komt beeldvorming tot voorstelling, en begrip tot gedachte.

3. Gewaarwordingsziel

De waarnemende beeldvormingsziel. Hier komt waarneming tot beeldvorming en klank tot begrip.

Organische architectuur

Und der Bau wird Mensch?

Organisch Mensbeeld

vanuit de Bewustzijnsziel

Lichaam

- 1 Fysiek lichaam
- 2 Ether-lichaam
3. Astraal-lichaam

Ziel

4. Gewaarwordings-ziel
5. Verstands-ziel
6. Bewustzijns-ziel

Geest

7. Geestzelf
8. Levensgeest
9. Geestmens

Esotherische ontwikkeling

Westportaal

Nabij het
achterhoofd

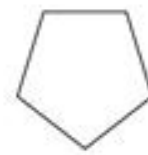
Rondell

Strottenhoofd

Hart

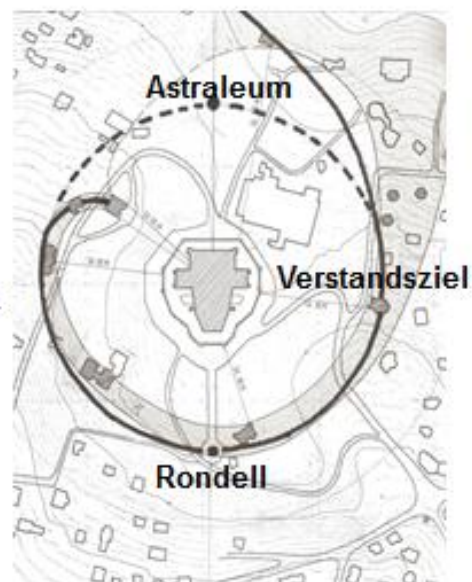
Astraleum

Esotherische ontwikkeling

Klank- en levensether zijn innerlijk waarneembaar.

Organen voor innerlijke waarneming m.b.t.:

1. **Imaginatie** - Rondell-ethercentrum
2. **inspiratie** - 2^e G, verstandsziel
3. **Intuïtie** - Astraleum-astraalcentrum

Door innerlijke ontwikkeling vindt er een omkeringsproces in de ziel plaats.

Esotherisch ontwikkeling vanuit de Bewustzijnsziel

Imaginatie

voor de imaginatieziel, de omgevormde bewustzijnsziel, dient het fysieke lichaam van de mens als orgaan

Inspiratie

De inspiratieziel is de omgevormde verstands- of gemoedsziel, waarvoor het etherisch lichaam als werkend orgaan dient

Intuïtie

Wanneer de gewaarwordingsziel omgevormd wordt tot intuïtieziel, dan moet men zich voorstellen, dat het orgaan waarvan de intuïtieziel zich bij deze ontwikkeling bedient, het astrale lichaam is.

- 1 Fysieklichaam
- 2 Ether-lichaam
3. Astraal-lichaam

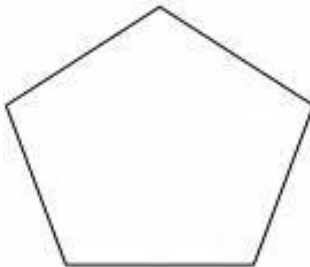
4. Gewaarwordingsziel
5. Verstands-ziel
6. Bewustzijns-ziel

7. Geestzelf
8. Levensgeest
9. Geestmens

Het Astraleum: de 'herinnering van ons wezen'

Het Astraleum kan gezien worden als een astraal-kosmisch 'lichaam' van de bewustzijnsziel.

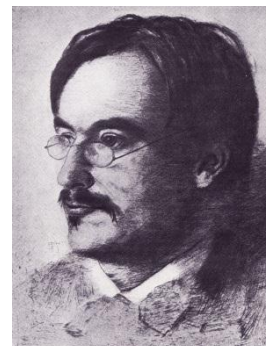
De vorm van een Pentagon, de regelmatige vijfhoek, is daar een geschikte vorm voor, omdat deze ook overeenkomt met de twee dodecaëders die bij de grondsteenlegging in de aarde zijn ingelegd bij de bouw van het Eerste Goetheanum.

Tevens is het de grondvorm van één van de platonische lichamen, die het ideële in de elementaire geometrie vertegenwoordigen.

Plato gaf aan dat de dodecaëder de goddelijke vorm van het heelal was. Als vorm komt de pentagon, als representant van de 'harmonie der sferen', overeen met de gehele kosmische structuur als voorstelling van het astraallichaam. Ruimtelijk gezien wordt het pentagon een pentagon-dodecaëder. Wat zegt Steiner over deze dubbele Pentagon-dodecaëder in de vorm van de grondsteen van het eerste Goetheanum?

'De grondsteen is als zinnebeeld voor onze ziel in de aarde neergelaten ...Tot symbool van de mensenziel wijd ik u met de eerste hamerslagen die hier voor ons 'gebouw der waarheid' zullen klinken. Van symbool wordt de steen nu een verborgen geheim als wij deze aan de aarde toevertrouwen'... , steiner bij de grondsteenlegging sprekend.

'Aldus is onze grondsteen zinnebeeld van onze eigen ziel, die wij verenigen en wat het juiste geestelijke streven voor de tegenwoordige tijd hebben erkend, en aldus zullen wij deze steen, die is gevormd naar de wereldvormen van de mensenziel, neerlaten in het rijk der elementen'.

We kunnen het te bouwen Astraleum zien als 'de herinnering van ons Wezen'.

Wat zouden we van ons 'wezen' kunnen herinneren?

1. De Mensheidsrepresentant is de herinnering aan de Christuskracht: dit is ook de kracht die eigen is aan de Geestmens wat wij zelf kunnen verwerven.
2. Het is tevens de herinnering van het Geestelijke dat in ideële zin werkzaam is in de uitvloeiing van de Geest in Vorm-aspecten. Dit ideële kunnen herkennen vindt plaats aan de bewustzijnsziel. Ook die vorm van bewustzijn kunnen wij 'worden'.
3. Daarnaast is het de herkenning, van opnieuw herinneren, van de bewustzijnsziel die zich bewust verbonden weet met het eigen astraallichaam en met het kosmische lichaam in de geestelijke omstulping van zichzelf.. Het Astraleum. verschijnt als fysiek Pentagonisch bouwwerk in de vorm van een kosmisch astraallichaam.

De essentie van herinneren is dat wij zowel kunnen herinneren als vergeten. De door Steiner aangegeven metamorfoses in dit proces hebben de functie die wezensdelen actief te maken die alleen door geschikte 'voeding' tot ontwikkeling kunnen komen.

Voor de Geestmens is het noodzakelijk dat deze zich kan 'voeden' met voorstellingen die geen zintuiglijk karakter meer hebben. Het object en de herinneringsbeelden moeten door het vergeten opgelost zijn tot voorstellingen. Dan zijn zij geschikt voor de Geestmens.

Zowel de voorstelling 'Christuskracht', als 'Bewustzijnsziel' en 'Astraallichaam' zijn niet meer tastbaar of concreet te maken. Ze kunnen slechts als zuivere voorstellingen een geestelijke werking hebben. Mét en binnen het Astraleum kunnen wij voldoen aan deze voorwaarden van voorstellen en herinneren.

Onderstaand verslag van Max Benzinger over de grondsteenlegging van het eerste Goetheanum bevestigt volledig de diepe betekenis van het pentagon-dodecaeder zoals het hierboven naar voren is gebracht. Het is van belang om de omkeringsprincipes in dit verslag te herkennen en ook het tijdsspanne van 80 tot 100 jaar, die ons verplaatst in de tijd die wij nu beleven. De kiemkracht van de grote pyrietkristal die vrijkomt uit de behuizing van de kleine dodecaëder is een veelzeggend teken in dit verband.

Ein Augenzeuge der Grundsteinlegung berichtet / Aus einer Niederschrift von Max Benzinger

Das kostbare Dokument, welches wir im Folgenden bringen, ist den uns im Manuskript vorliegenden Aufzeichnungen "Bauerlebnisse und anderes" entnommen. Max Benzinger war gelernter Schlosser. Er erlebte die goldenen Tage unserer Bewegung in München mit. Später warf er, der 'Proletarier', sich aus vollem Hazen in die Dreigliederungsbewegung, um dann schliesslich als Heilkundiger in Stuttgart Bad Cannstatt zu wirken. Er verliess den physischen Plan am 2. Februar 1949 im 72. Lebensjahre. Ein Mann von rechtem Schrot und Korn!

Der folgende Ausschnitt aus Benzingers Aufzeichnungen beginnt noch in München, um dann in das Grundsteingeschehen auf den Dornacher Hügel überzugehen. Der Bericht ist sowohl was Stil wie Interpunktion betrifft in seiner ursprünglichen Form belassen. Denn auch Her gilt: Le style c'est l'homme!

Max Benzinger:

'Wir machten dann noch ein großes Holzmodell für Domach, wo man hineinschlupfen konnte und es dann von innen besehen konnte. Die Dicke der Säulen rechnete Herr Dr. Steiner aus, es war interessant diese Rechnerei. Die erste Rechnung stimmte nicht, ich ging wieder hin und zeigte die Säulen, denn mir kamen sie nicht passend vor, und als Herr Doktor diese sah, sagte er gleich auch, daß sich da ein Rechenfehler eingeschlichen habe. Er rechnete wieder, und zwar dauerte dies für die sieben Säulen nicht ganz 10 Minuten. Diesmal waren die Stärke- und Längenverhältnisse gut. Dann sagte er mir, ich sollte mich vorbereiten, den Grundstein zu fertigen für den Dornacher Bau, er soll aus zwei Dodecaëdern bestehen, und zwar der grössere 63 cm im Umfang, der kleinere 54 cm, und aus Kupfer soll er geschaffen werden. Das weitere überliess er mir, denn ich war ja sein Hexenmeister, wie er sagte. Das kam daher. da war er einmal auf 3 bis 4 Stunden in München, und um 6 Uhr gab er Dr. P.

die Aufgabe, bis 8 Uhr ein Modell zu machen über den Rundgang, dass er nicht zu steil empfunden werde. Um 8 Uhr konnte ich P. dies Modell für Herrn Doktor zeigen.

Nun ging ich ans Werk, die Rachen des Grundsteins zu berechnen, damit der Durchmesser rauskam, und zu dem Zweck machte ich erst ein kleines Modell. Als es so weit war, suchte ich einen Kupferschmied in München auf, in dessen Werkstatt ich den Grundstein fertigte. Er war so weit fertig, daB nur noch die fertig zusammengesetzten Flächen hart zu löten waren. Als der grosse Dodekaeder fertig war, setzte ich den kleinen noch an, musste aber dann fertig machen, da ich nach der Schweiz sollte, die Möbelwagen zu packen und musste auch noch eine Schreine-einrichtung nach Dornach mitnehmen, und kam so am 10. September 1913 in Dornach an. Herr Dr. P. brachte am 17. September den Grundstein nach Domach.

Am gleichen Tage, als wir oben auf dem Dornacher Hügel waren und die verschiedenen Punkte festlegten, wurde auch der Punkt festgelegt, wo der Grundstein zu liegen kommen sollte. In die sogenannte Villa Hansi, ganz nahe am Bauplatz wurde unser Baubüro eingerichtet und dahin kam auch vorerst der Grundstein. Wir waren noch um 7.30 Uhr oben an der Baustelle da trat Dr. Steiner hinzu und nahm einen Spaten und machte die drei ersten Spatenstiche an der Stelle, wo der Grundstein zu liegen kam. Dann gab Dr. Steiner den Spaten den Architekten Sch., Ai., von M., Dr., P., K., L., Br. und als letzten mir. Ein jeder machte drei Spatenstiche, welche in eine Sandkarre geworfen wurden. Mich ergriff ein großer Schauer, als ich die Handlung vollbringen sah und ich selber hineingezogen wurde, und ich tat meine Spatenstiche in voller Andacht mit dem R-Spruch in Gedanken.* Dann war es schon ziemlich finster, und ich zündete eine Laterne an und führte Herrn Doktor den Berg herab, herunter in die Villa Brodbeck, in welcher er wohnte. Am 15. September ist Herr Doktor in Dornach angekommen, und ich holte ihn vom Bahnhof ab zur Villa Brodbeck.

Nun ging ich wieder zurück zum Bauplatz. Da wurde von den Herren beratschlagt, daB man die Grube selber ausgraben solle, und man glaubte, daB das so in einem halben Tage und in einer Nacht geschehen konnte. Nun ja, die Herren glaubten fest und fuhren die gefüllten Karren bergab, aber schon nach einer Viertelstunde sah man das Resultat der ungewohnten Arbeit und eine halbe Stunde nachher war man schon müde, und man lernte, die Zeit einer Arbeit mehr einschätzen als man es sich vorgestellt hatte, denn eine Grube von 6 m im Umkreis und 1,75 m Tiefe braucht schon seine Zeit, um ausgehoben zu werden. Am anderen Tage arbeiteten dann ca. 15 bis 20 Mann, am 18., 19. und 20. September ebenfalls, und sie wurde gerade noch fertig, bevor die Grundsteinlegung erfolgte.

Während die Grundaushhebung vor sich ging, ging ich nach Arlesheim mit Br. zu einem Schreiner und wir fertigten die Holzhülle, damit man das Einfassungsgehäuse machen konnte, also es war eine sogenannte Verschalung für aussen und innen; denn der Grundstein kam in einen Zementsockel zu liegen. Dieser Grundstein liegt genau in der Achse von Ost nach West, und Dr. Steiner selber bestimmte zur Mittagszeit diese Linie mittels einer Kristallkugel, die ich von Basel herholte. Am 19. September 1913 kam Dr. Steiner zu mir im Hause Villa Hansi in den Keller, wo ich an dem Grundstein die Verschlussplatte anpasste und alles so richtete, dass die Grundsteinlegung jederzeit geschehen konnte.

Herr Doktor brachte mir zwei Pyrite, einen grossen, Länge 30 mm, Höhe 20 mm und einen kleinen, Länge 25 mm, Höhe 15 mm und sagte mir, ich solle diese beiden Pyrite so ins Innere des Grundsteins befestigen, dass der kleine Pyrit im grossen Dodekaeder und der grosse im kleinen Dodekaeder in der Mitte schweben. Nun ja, das war auch solch eine Aufgabe, die sich erst nach längerem Nachdenken lösen liess.

Nun hatte ich Bedenken wegen dem Befestigen der Verschlusskapsel und sagte zu Herrn Doktor. "Ja, ich bekomme keinen Schweissapparat, um diese Kapsel hart zu löten, und was soll ich da machen?" Er sagte: "Ja, warum kann man es nicht anders machen?" Ich sagte: "Ja, man kann ihn nicht mit Zinn löten." Er sagte: "Ja, warum haben Sie da ein Bedenken?" Ich sagte: "Ja, wenn ein Gegenstand mit Zinn gelötet in den Boden kommt, dann wird das Zinn nach Jahren weich, und es kam dann Feuchtigkeit in den Grundstein hinein." Dr. Steiner besann sich kurz, dann sagte er: "Nun, wie lange glauben Sie, dass das Zinn braucht um weich zu werden?" Ich sagte: "So 80 bis 100 Jahre." Dann kam ein Lächeln in seine Züge, und er sagte: "Ja, in 80 bis 100 Jahren sieht es hier oben ganz anders aus." Ich empfand etwas von der Grösse dieses Ausspruches dadurch vergass ich ganz auf das Wie noch zu fragen.

Als ich das Problem des Schwebens der beiden Pyrite gelöst hatte, zeigte ich es Herrn Doktor und als er sagte: "Ja, so geht es schon", erst dann befestigte ich diese beiden Pyrite je in der Mitte der

Dodekaeder. Am 19. September war der Grundstein fertig, die Lötlampen mit Benzin gefüllt, das Zinn bereitgelegt mit dem Lötwasser, so dass nichts fehlte. Ich trug Zinn und Löt-wasser immer in meiner Tasche, damit ich es ja nicht vergesse im entscheidenden Moment.

Das Herausbetonieren des Grundsteinssockels, der 1 m hoch, 1.20 m lang und 70 cm breit war, war am 20. September beendet. Um 1/2 9 Uhr war Herr Dr. Steiner und Fräulein v. S. im Bau-büro und besahen sich den Grundstein. Ich war mit meiner Arbeit gerade fertig und da spielte sich das Gespräch ab, wie oben geschrieben. Man wartete jetzt nur noch auf die Stierhaut, die ankommen sollte, damit dieselbe Herr Dr. Steiner bezeichnen und beschreiben kann. Um 13 Uhr nachmittags traf dieselbe ein und Herr Dr. Steiner fing gleich an, dieselbe zu beschreiben. Diese war schneeweiss, zirka 1/2 mm dick, 1,30 m lang und 90 cm breit. Auf diese Urkunde zeichnete er erst eine grosse Eiform mit Linien durchzogen, und die Endpunkte bezeichnete er mit den Anfangsbuchstaben der vier Himmelsrichtungen O W S N, dann zeichnete er das Bild des Grundsteins hinein in die Fläche und die R-Buchstaben.*

Der grössere Dodekaeder in der Zeichnung stand gegen Norden. Links und rechts standen Worte, die Kier nicht gegeben werden können, unten waren drei bewegte Linien und darunter standen die Unterschriften des Vorstandes des Bauvereins. Der Tag und die Stunde der Grund-steinlegung sollte geheim gehalten werden, und keiner wusste, wann das Ereignis eintreten soll, aber alle waren gespannt auf diesen Moment. Da, nach 6 Uhr gab Dr. Steiner bekannt, dass um 7 Uhr die Feier vor sich gehen sollte. Wie es nun mal immer so war, war es auch hier so, was man nicht hätte tun dürfen, da wurden gleich die Telephonapparate in Bewegung gesetzt und andere Mitglieder benachrichtigt, obwohl eigentlich nur die anwesenden Mitglieder in Betracht gekommen wären.

Es war eine sonderbare Stimmung in der Natur. Es hatte den ganzen Tag geregnet, der Lehm-boden war aufgeweicht, so dass man oft bis an die Knöchel im Lehm stand und manche Damen mit Halbschuhen ihr Schuhe verloren. Es war so ein rechter Septembertag. Ober der Grube war ein grosses Zelttuch gespannt, damit man etwas Schutz hatte vor dem Regen, es waren keine kleinen Regentropfen, sondern schon richtiges beinahe Kübelgien. Aber abends zu gab es kleinere Tropfen. Wir hatters neben der Grube einer Holzstoss aufgerichtet, zirka 1 m lang und 1 m hoch, der Abend war so dunkel, was mir besonders sonderbar um diese Zeit auffiel, dass man keine 10 Schritte weit sehen konnte. Es war gut so, denn so konnte die Handlung ohne Neugierige vor sich gehen und nicht gestört werden. Um 7 Uhr kam Herr Doktor mit Architekt Sch., beide mit einer blauen Schürze umgebunden. Ich hatte den Grundstein schon daneben aufgestellt, zwei Kellen und einen Traggurt bereitgestellt und die Lötwerkzeuge. Es kamen zirka 70 Mitglieder aus allernächster Nähe zusammen.

Nun wurden Fackeln angezündet und der Holzstoss, um den Platz ein wenig zu erleuchten. Herr Doktor machte dann auf den hohen Augenblick aufmerksam und liest die Urkunde mit sämtlichen Namen der Unterzeichneten und sagte dabei, dieser Grundstein ein Abbild der menschlichen Seele ist. Dann rollte er die Urkunde zusammen und steckte sie in den Behälter. Dann trat ich in Funktion und lötetete den Deckel drauf. Es regnete immer noch, das Feuer des Holzstosses brannte aber lustig weiter. Als ich den Grundstein geschlossen hatte, da wendete sich Dr. Steiner und sprach leise Worte, dann wurde der Stein mit dem Gurt umschlungen und man trug ihn von fünf Personen, Herr L., Br. links, Herr Architekt Sch. and Herr Gr. rechts und Herr Dr. P. hinters am grossen Teil fassend hinunter in die betonierte Grube und man legte ihn so hinein, dass der grosse Teil nach Osten zu liegen kam und der kleine Teil nach Westen, also dem Kuppelbau entgegengesetzt.

Dann ging Herr Dr. Steiner auch hinab. Dann folgte eine Ansprache von einer halben Stunde. Als ich da auf sah, denn ich war in meinem Innersten so ergriffen und so lebendig mit all dem verbunden, dass ich gar nicht auf sah zum Himmel; aber jetzt sah ich auf, und da war der schönste und klarste Stern-himmel, die Sterne schienen so, als ob sie viel näher waren. Venus, Jupiter standen ganz nahe beisammen im Südwesten und funkelten mit herab, so dass es eine der schönsten Sternennachte war, die ich nur einmal noch erlebte und zwar am Neujahrstage 1922-23 morgens, als der Bau abgebrannt war.

Dann warf man die Grube ganz zu mit Erde und man deckte vorerst mit einem Holzdeckel ab, und es ging aus der Vertiefung wieder nach oben. Das Feuer brannte noch fest und so auch die Pechfackeln. Dann sprach Dr. Steiner nochmals und machte auf den Ernst dieses Augenblicks aufmerksam und erklärte vieles, so auch, dass die vier Evangelien von Osten nach Westen kommen und wartete auf eine Spiegelung, welche jetzt vor sich gehe, indem das uralte aus der Sonnen- und Mondenzeit zurückstrahlt. Er verlas dasselbe zweimal, dann war die Feier zu Ende, es war 8.20 Uhr.

Ich begleitete Herrn Dr. Steiner mit der Laterne dann in die Behausung von Villa Brodbeck und ging wieder zurück, die Mehrzahl hatte sich verlaufen und nur wir zirka zwölf Personen waren noch da. Wir nahmen den Holzdeckel ab und verankerten Eisenstäbe mit der Grube, machten Zement und Sand an und betonierten das Ganze zu, &mit war alles in Ordnung’.

Gemeint sind wohl die Rosenkreuzer-Sprüche (E.D.N. - I.C.M - P.S.S.R.)

Samenvatting

Samengevat kunnen we aangeven dat in deze analyses drie belangrijke impulsen zijn benoemd:

1. De mens ontwikkelt van binnenuit het perspectief van de Geestmens
2. Het strottenhoofd neemt evolutionair en geestelijk de functie van het oor over
3. Het Astraleum is de imaginatie van het Geestzelf in de omvorming van het astraallichaam.

Beschreven is dat deel van de architectuur dat vanuit het Geestzelf als bewustzijnsinhoud instroomt in de architectuur. Het vormt het geestelijke beeld dat de wezenlijke inhoud van de architectuur als basis heeft. Het is als een vorm van hogere innerlijke vormgeving te beschouwen die zich organisch uitdrukt.

Het gaat hier om inzichten die niet direct waarneembaar zijn, maar zich middels inspiraties en imaginaties uitgedrukt hebben. Veel inzichten hebben een intuïtief karakter gehad.

De bewijsvoering van veel inzichten is indirect of wordt soms direct door Steiner aangeduid, verwezen of benoemd. Vaak ook gaat het om inzichten die samengesteld of geïntegreerd zijn. De bewustwording daarvan is een ingewikkeld proces geweest, omdat de voorstellingsinhouden soms tot fantasiebeelden kunnen ontwikkelen als deze niet rigoreus worden bijgesteld.

De voorstellingen en inspiraties zijn wat mij betreft op hun wezenlijke inhouden getoetst, bijgesteld en gerijpt zodat hun essenties zich konden uitdrukken.

In hoeverre dat proces gelukt is laat ik aan de lezer over.

Siep Grondman – 2012

Bronnen

Visuele bronnen:

De lijst met visuele bronnen ontbreekt vooralsnog. Het gaat om veel plaatmateriaal dat verkregen is via het internet. Mogelijke afbeeldingen zijn auteursrechtelijk beschermd. Er is nog geen contact geweest tussen de schrijver van dit manuscript en eventuele rechthebbenden. Mocht er vanuit de rechthebbenden bezwaar zijn tegen de plaatsing van bepaalde afbeeldingen, dan wordt tot onmiddellijke verwijdering uit dit bestand overgegaan. / 2012

Tekstbronnen:

Wat voor de afbeelding hierboven is vermeld, geldt ook voor bepaalde teksten of tekstfragmenten. Ook daarover is geen initiatief geweest voor contact naar eventuele belanghebbenden over het gebruik van teksten. / 2012

Voor contact over bovenstaande zaken: contactpersonen van de website www.goetheanum-impuls.nl of met Siep Grondman siepgrondman@hotmail.com 2012

Geordend per uitgeverij:

Vrij Geestesleven en/of Christofoor

1. Algemene Menskunde
GA 293 - voordrachten van Steiner
Vrij Geestesleven / ISBN 9060385144
-imprint van Christofoor-
2. De brug tussen lichaam en geest.
GA 202 - voordrachten van Steiner
Vrij Geestesleven-Zeist, 1982, 9060380991
3. De christelijke inwijding en de mysteriën van de oudheid. GA 8 - Rudolf Steiner
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060385357
4. De extra les
m.b.t. kinderen met leer-en ontw.moelijkheden
Audrey McAllen, 2004
Christofoor-Zeist, 13: 9789062388967
5. De filosofie van de vrijheid.
GA 4 - Rudolf Steiner
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 2^e druk 2003,
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060385276
6. De kringloop van het jaar
GA 223 – voordrachten van Steiner
Rudolf Steiner / werken en voordrachten
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385004
7. De spirituele bronnen van de kunst.
GA 271 - voordrachten van Steiner
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 1993,
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 906038508x
8. De twee stromen in de grondsteenspreuk
F.Wijnbergh, 1997
Vrij Geestesleven, ISBN 9060384091
9. De trappen van het hogere bewustzijn.
- imaginatie, inspiratie, intuïtie -
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, 1982, 9060380355
10. De twaalf zintuigen, leraren van de Mensheid.
Leraren van de mensheid
A.Soesman / 4^e herz./uitgebr. druk 2005
Vrij Geestesleven-Zeist, 1983, 9060384245
11. De wetenschap van de geheimen der ziel
GA
Rudolf Steiner / eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060381254
12. Egyptische mythen en mysterieën.
GA 106 - Egypte in relatie tot onze tijd
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 2007,
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9789060385562
13. Geestelijke leiding van mens en mensheid
GA 15
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, 1975, ISBN 9060380045
14. Geesteswetenschap en geneeskunde.
GA 312 - voordrachten van Steiner -
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 1996,
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060385179
14. Genezend opvoeden
- over kinderen met een ontwikkelingsstoornis –
GA 317
Rudolf Steiner / werken en voordrachten, 2000
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 906038525x
15. Goethes wereldbeschouwing
GA...,
Rudolf Steiner, eigen werk, 1897
Vrij Geestesleven-Zeist, 1983, 906038170x
16. Het eerste Goetheanum
Goethe und Goetheanum, Der Baugedanke
Tekstbijlage bij fotoboek, 1986
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN
17. Het eerste Goetheanum als tempel van het menselijk lichaam
D.J van Bemmelen, 1979
Vrij Geestesleven-Zeist, 1979, 9060831149.
18. Het evangelie van Mattheüs
GA 123 - esoterische achtergronden -
Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385438
19. Het evangelie naar Marcus
GA 139 - esoterische achtergronden -
Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385454
20. Het evangelie naar Lucas
GA 144 - esoterische achtergronden –
Steiner – eigen werk
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385411
21. Het evangelie naar Johannes
GA 103 - esoterische achtergronden –
Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385373
22. Het Goetheanum
'De bouwimpuls van Rudolph Steiner'.
Hagen Biesantz-Arne Klingborg, 1978
Vrij Geestesleven-Zeist, 1979, 9060381122.

23. Het ontstaan van de antroposofische vereniging in het licht van de mysteriën
Frank Teichmann, 2002
Christofoor , imprint Vrij Geestesleven, 9060384989.
24. Het oog van de naald
B.Lievegoed, 1991
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 906038 3036
25. Hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060380029
26. Het wezen van de kleuren.
- voordrachten van Steiner -
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 1999,
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060385306
27. Het bewustzijn van de ingewijde.
R.Steiner- eigen werk
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 1995,
Vrij Geestesleven-Zeist, 9060385187.
28. Innerlijke ontwikkeling door Antroposofie.
GA 145
Vrij Geestesleven, Vertaald naar de 4^e druk, 1980
ISBN 9060381270, niet meer verkrijgbaar
29. In plaats van IK
de verborgen werking van drugs
Ron Dunselman, 1993
vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 90-6038-342-7
30. Kerngedachten van de antroposofie
- wat Michaël wil
Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN: 9060385241
31. Kosmische hiërarchieën
GA 110
Rudolf Steiner / werken en voordrachten
Vrij Geestesleven, ISBN 906038539x
Imprint van Christofoor
32. Levende bouwkunst
Over het organische in de architectuur
B.Lievegoed
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060383516
33. Levensprocessen in de natuur
studie n.a.v. gelijknamige tentoonstelling
van de werkgroep tuin- en landschapsarchitectuur, onder
redactie van Albert de Vries 1978
34. Mijn levensweg
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven, ISBN 9060385136
35. Opdat mensen het horen
Het mysterie van de kersconferentie 1923-1924
S.Prokofieff, 2011
Christofoor, 9789062388721
36. Over het voorgeboortelijke leven.
verschillende voordrachten van Steiner-
Samenstelling door Arie Boogert
Christofoor-Zeist 1996, 9062382304
37. Rudolf Steiner over muziek
GA 283, en andere voordrachten van Steiner
Samenstelling door Frank Berger / 2006
Christofoor / Vrij Geestesleven. ISBN 9060382218
38. Scholingswegen
over inwijdingswegen
B.Lievegoed, 1992
Vrij Geestesleven-Zeist, ISBN 9060383168
39. Theosofie
over de wetenschap van het bovenzinnelijke en
het wezen van de mens
Rudolf Steiner, eigen werk
Vrij Geestesleven, Zeist, ISBN9060385152
40. Vorm en beweging.
architectuur, beeldhouwkunst, euritmie
St. Rudolf Steiner Vertalingen, 2003,
Vrij Geestesleven-Zeist, 906038542x
41. Vormen scheppen als uitdrukking van innerlijk leven.
'Rudolph Steiners kunst en architectuur als
beeld van de innerlijke scholingsweg'
Pieter van der Ree, 2008
Christofoor-Zeist, 2008, 9789060388952
42. Waarheid en wetenschap en
Filosofie en antroposofie.
GA 35
Rudolf Steiner / werken en voordrachten, 2^e druk 1992, Vrij
Geestesleven-Zeist, ISBN 9060385101
43. Wereldgeschiedenis in het licht der antroposofie
GA 233
Rudolf Steiner / werken en voordrachten, 1996
Vrij Geestesleven / ISBN 9060385209
44. Werkingen van het karma
GA 120
Rudolf Steiner / werken en voordrachten, 1994
Vrij Gesstesleven-Zeist, ISBN 9060385160
45. Wie denken de mensen dat ik ben.
'Christologie van de liefde'.
Roland van Vliet / 2005
Christofoor-Zeist, 2005, 9062387136

Pentagon – uitgeverij

46. De Akashakroniek.
GA 11 – Rudolf Steiner
Rudolf Steiner, eigen werk
Pentagon 2004, ISBN 907205251x
47. De twee Stromen:
Op basis van GA 312
F.Wijnbergh, 1997
Pentagon-Amsterdam,
Deel 2, 2001, 9072052463 / Deel 4, 2006, 9072052633
48. De mens als klankharmonie van het scheppende wereldwoord.
De samenhang van de kosmische omstandigheden, de aardse omstandigheden en de dierenwereld met de mens - GA 230
Voordrachten van Steiner, okt. 1923
Pentagon 2005, ISBN 9072052625
49. De missie van Michaël.
GA 194 - voordrachten
voordrachten van Steiner, nov. 1919
Pentagon 2007, ISBN 9789072052711.
50. Herders en koningen
voordracht van Steiner-
Voordrachten van Steiner
Pentagon, 1999, ISBN 9072052455
51. Ita Wegman - Michaël
Michaëlbrieven van Ita Wegman, 1999
Pentagon-Amsterdam, ISBN 9072052447
52. Kosmogonie.
- voordrachten van Steiner –
Pentagon, 2009, GA 94, 9789072052780
53. Leven met engelen en natuurgeesten
GA 136 – voordrachten
Voordrachten van Steiner, april 1912, Helsinki
Pentagon-Amsterdam, 2008, ISBN 9789072052773
54. Spirituele psychologie
GA 115 – voordrachten over psychosofie
Voordrachten uit de drievoudige cyclus: antroposofie-
psychosofie en pneumatosofie
55. Vergeeten
GA 107 – met aanvullende fragmenten
Voordrachten van Steiner, nove. 1908
Pentagon-Amsterdam, 2009, ISBN 9789072052797
56. De wereld van de zintuigen en de wereld van de Geest
GA 134 - voordrachten
Voordrachten van Steiner, december 1911
Pentagon-Amsterdam, ISBN 9072052595

Diverse uitgeverij

57. Bewegte Geometrie.
'Übungsfeld für imaginatives Anschauen'.
Arnold Bernhard, 1999
Verlag Freies Geistesleben-Stuttgart, 1999,
58. Carl Kemper / Der Bau
Studien zur Architektur und plastik des ersten Goetheanum'
Raske / v.Baravalle, Häusler, Kern, Unger.
Verlag Freies Geistesleben-Stuttgart, 2. Auflage 1974.
59. Darstellende Geometrie.
nach dynamischer methode
Herman von Baravalle, 1959
Verlag Freies Geistesleben-Stuttgart, 1982.
60. De bijbel als schepping.
F.Weinreb / 1963.
Servire, 5^e druk 1986, 9063252617.
61. De expressiemogelijkheden van getallen.
Deel A
C.Engels / 1995
CSN.Wijnhof- Emmen
62. De innerlijke zon
Harry Salman
Nearchus c.v., 1998, ISBN 9073310164
63. De klank tussen stof en geest
Deel 1: de klank tussen stof en geest en
deel 2: het omgaan met de natuurgeesten
F.H. Julius
Zevenstrer-Zeist, 1996, ISBN 9070414198
64. De metamorfoese van het Goetheanum
Jonas van der Sloot
Kamerling-Apeldoorn, 2003, ISBN 9080603449
65. De nieuwe ervaring van het bovenzinnelijke
Het antroposofische kennisdrama van onze tijd
Werkvertaling van: The new experience of the supersensible,
Temple Lodge 1995, door Jan van Loon, 2000
66. Der Goetheanum-Bau
Dietrich Hagen / 1978

- Ein Rundgang durch das Goetheanum
Werner Druck AG, Basel
67. Die Bebauung des Goetheanum- Geländes.
Werdegang, Aufgaben, Auslegung
Rex Raab, 1984
Philosophisch-Anthroposophischer Verlag- Dornach, 1984
68. Die Menschheitsaufgabe Rudolph Steiners und Ita Wegman.
Margarete/ Erich Kirchner-Bockholt
Philosophisch-Anthroposophisch Verlag-Dornach, 1976,
Privatdruck.
69. Die Welt als Ergebnis von Gleichgewichtswirkungen
De wereld als resultaat van evenwichtswerkingen
Verlag Goetheanum-1932 / GA 158
Werkvertaling: Jan van Loon-Amersfoort
70. Een occulte fysiologie
GA 128- voordrachten
voordrachten van Steiner, maart 1911, Praag
wervertaling van Jan van Loon
71. Geheimen van de mens
Uitgesproken in Goethes Faust
Sigismund von Gleich, 1949 /1982
Zevenster-Zeist, ISBN 9070414392
72. Goethe – biografieën in woord en beeld
Rudolf K. Goldschmidt-Jentner
Kruseman, Den Haag, 1965
73. Goethe als vader van een nieuwe Aesthetiek.
R.Steiner / 15-09-1909
Goetheanum Boekerij en Uitgeverij Den Haag, 2^e druk.
74. Harmonisch labyrint
De muziek van de kosmos in de westerse wereld
Jacomien Prins, Marieken Teeuwen
Uitg. Verloren-hilversum, 2007, ISBN 9789065509741
75. Het occultisme in grote trekken
Rudolf Steiner, eigen werk
Uitgeverij J.Couvreur, 1910
76. Inwijding
Priesteres in Egypte
Elisabeth Haich / 1978,
Ankh-Hermes, 7^e druk 1997, 9020246364.
77. Kiemen voor een spirituele cultuur.
Biografische schetsen van 12 Antroposofen in de
20^e eeuw'.
Redactie; Maurits in 't Veld
Kamerling-Zutphen, 2006, ISBN 978908083552.
78. Musicafioria
Oliver Sachs
79. Muziek en mystiek
soefisme en de harmonie der sferen
Inayat Khan / 1962
Servire, 1987, 9063252811.
80. Onder veranderende tijdsomstandigheden
GA 51
Voordrachten van Steiner, 1918, Dornach
Zevenster-Zeist, 1983, ISBN 9070414503
81. Opnieuw geboren aan het begin van het lichte
tijdperk
Frans Lutters, 2005
Vereniging voor Vrije Opvoedkunst, Driebergen
82. Zur Geschichte und aus dem Inhalten des ersten
Abteilung den Esotgerische Schule 1904-1914.
'Briefe, Rundbriefe, Dokumente und Vorträge'.
Rudolph Steiner Verlag, 1984, 377426403.
-